

Iemand vergeven, wat is dat eigenlijk? En hoe doe je dat? Filosoof Joachim Duyndam, hoogleraar Humanisme en Filosofie, schreef op ons verzoek een handleiding. 'Dader en slachtoffer gaan samen **terug in de tijd**, om de **betekenis** van de misstap in het verleden voor het heden zodanig te veranderen dat de relatie weer toekomst heeft.'

Door Joachim Duyndam
Illustratie Anna Berkhout

Wat is vergeving, en wat is het niet? Wanneer is vergeving mogelijk, en wanneer niet? Vergeving kan worden beschouwd als een speciale vorm van verzoening. Terwijl verzoening in het algemeen op allerlei soorten van conflicten betrekking kan hebben – van groot tot klein – gaat het bij vergeving vrijwel altijd om ernstige feiten: leed dat iemand is berokkend, letsel of schade die iemand is aangedaan, vernedering, mishandeling, verkrachting. De filosofen Emmanuel Levinas (1906-1995) en Hannah Arendt (1906-1975) hebben diepgaand en belangrijk over vergeving geschreven. Beide denkers benadrukken hoe moeilijk vergevingsprocessen kunnen zijn. Dat vergeving niet altijd lukt en dat voor vergeving de betrokkenheid van twee partijen essentieel is: slachtoffer én dader.

In dit artikel, gebaseerd op het denken van Levinas en Arendt, inventariseer ik een aantal voorwaarden en stappen die naar mijn idee nodig zijn voor een succesvol proces van vergeving. Ik presenteer de bedoelde voorwaarden voor vergeving schematisch als stappen die in een vergevingsproces gezet moeten worden wil het tot vergeving kunnen komen. De enigszins stellige vorm waarin deze stappen zijn geconcipieerd, laat onverlet dat het hier om een bediscussieerbaar *standpunt* gaat, en niet om onfeilbare evidenties. Dit artikel is dan ook uitdrukkelijk bedoeld als discussiestuk.

EEN HANDLEIDING

VERGEVEN

Definitie

Het vergevingsproces is een complex gebeuren waarbij tenminste twee handelende subjecten betrokken zijn, meestal dader en slachtoffer genoemd. Hoewel ook collectieven partij in een vergevingsproces kunnen zijn, wordt met dader en slachtoffer doorgaans naar individuele personen verwezen.

Als het vergevingsproces tussen dader en slachtoffer slaagt, culmineert het in de eigenlijke vergeving. Dit gebeurt als het slachtoffer de vergeving tegenover de dader uitspreekt: "Ik vergeef het je." Dit uitspreken van de vergeving door het slachtoffer tegenover de dader is essentieel. Vergeving is namelijk een zogeheten 'performatieve taalhandeling'. Net zoals het uitspreken van een belofte of 'ik open de vergadering' door de voorzitter, verwijzen performatieve uitspraken niet zozeer naar een handeling, maar vormen zij zélf de handeling.

4

Stappen te zetten door de dader

De dader vraagt het slachtoffer om vergeving. *Mogelijk obstakel:* de dader wil of durft niet om vergeving te vragen. Hij/zij is bang voor de afhankelijke positie waarin hij/zij dan terecht komt ten opzichte van het slachtoffer (wat inderdaad zo is). Hij/zij is bang dat de vergeving geweigerd wordt.

De dader erkent de misstap als misstap, beseft zijn aandeel en neemt de verantwoordelijkheid voor de misstap op zich. *Mogelijk obstakel:* de dader voert excuses aan, bijvoorbeeld door de schuld van de misstap bij het slachtoffer te leggen.

De dader geeft de misstap openlijk toe tegenover het slachtoffer. *Mogelijke obstakels:* de dader erkent de misstap alleen innerlijk. Of meent dat hij zichzelf kan vergeven.

De dader heeft spijt van zijn misstap en toont wroeging. *Mogelijk obstakel:* als de dader zijn daad onaangedaan erkent en bekent, beschouwt hij deze niet (echt) als misstap, en kan er geen vergeving volgen.

De dader belooft een dergelijke misstap in de toekomst niet meer te begaan. *Mogelijk obstakel:* Zie complicatie 1 bij blok 7.

3

Samen teruggaan in de tijd

Vergeving is dus het helen van de *breuk* die door de *misstap* in een *relatie* is ontstaan. Niet door de misstap ongedaan te maken, want hoe zou dat kunnen? Ook niet door de misstap te verzwijgen of te verdringen, laat staan te vergeten. Maar door als dader en slachtoffer samen *terug te gaan in de tijd*, naar het moment of de periode van de misstap, om de *betekenis* van de misstap in het verleden voor het heden zodanig te veranderen dat de relatie weer toekomst heeft. Dit teruggaan in de tijd om de betekenis van de misstap te veranderen, gebeurt via de hierna te bespreken stappen, respectievelijk te zetten door de dader (4) en door het slachtoffer (5), binnen de daarna te noemen randvoorwaarden (6). Als het dader en slachtoffer lukt om die stappen te zetten, culmineert het vergevingsproces zoals gezegd in het uitspreken van de vergeving door het slachtoffer. Dit is de laatste en beslissende stap, die de voorgaande stappen in het vergevingsproces compleeteert en de vergeving voltrekt.

2

De prelude

Misstap en tolerantiedrempel

Aan een vergevingsproces gaat altijd iets vooraf. Iemand – de dader – heeft iemand anders – het slachtoffer – iets ernstigs aangedaan. Dit ernstigs, de *misstap* genoemd, kan uiteenlopen van een belediging, vernedering of een trouwbreuk, tot aan psychische en lichamelijke schade en geweld. De ernst van de misstap hangt samen met een tolerantiedrempel, die mede cultureel bepaald is. Als men bijvoorbeeld in een drukke straat per ongeluk iemand aanstoet, zegt men sorry of pardon. Hoewel sorry en pardon als rudimentaire vragen om vergeving beschouwd kunnen worden, blijven dergelijke incidenten normaal gesproken ruimschoots onder de gangbare tolerantiedrempel, in tegenstelling tot eerdergenoemde, ernstigere misstappen. Dat sommigen echter tegenwoordig de kleinste aanleidingen in het sociale verkeer als krenkend ervaren, en er met agressie op reageren, zegt dus iets over onze cultureel bepaalde (individuele) tolerantiedrempel.

Breuk in de relatie

De misstap heeft een *breuk* teweeggebracht in de *relatie* die dader en slachtoffer voordien hadden. Een breuk kan betekenen dat het vertrouwen geschonden is, dat er geen wederzijds respect meer is, dat de onderlinge communicatie verstoord is of dat het contact zelfs helemaal is verbroken. Daarbij kan het om elke vorm van relatie gaan: familie, vrienden, collega's, burens, zakelijke partners enzovoort. Maar ook – en misschien wel juist – om (machts)ongelijke relaties, zoals die tussen ouders en kinderen, docenten en studenten, leidinggevend en ondergeschikten.

'The sad truth of the matter is that most evil is done by people who never made up their minds to be or do either evil or good.'

Hannah Arendt in *The Life of the Mind*, p. 180.

5

Stappen te zetten door het slachtoffer

Het slachtoffer spreekt de dader op zijn misstap aan (met bijvoorbeeld een verwijt of een beschuldiging). *Mogelijke obstakel:* Het slachtoffer wil de dader in stilte vergeven, zonder dat er iets wordt uitgesproken en zonder dat de dader het hoeft te weten.

Het slachtoffer neemt de misstap serieus, realiseert zich de pijn en de gekwettheid die er het gevolg van zijn. *Mogelijke obstakels:* het slachtoffer bagatelliseert de misstap; schuift de pijn van zich af of verdringt deze; of verbergt dit alles achter 'begrip' voor de dader.

Het slachtoffer wacht met het uitspreken van de vergeving totdat de dader om vergeving vraagt. *Mogelijke obstakels:* het slachtoffer wil de dader vergeven zonder dat deze erom vraagt. Of het slachtoffer lokt de vraag om vergeving bij de dader uit.

6

Aanvullende randvoorwaarden

- Er is een duidelijke en onverwisselbare rolonderscheiding tussen dader en slachtoffer; beiden kunnen elkaars stappen niet van elkaar overnemen.
- Dader en slachtoffer interpreteren de aard en de ernst van de misstap en de context ervan in belangrijke mate op dezelfde manier, anders kan het niet tot vergeving komen.
- Het vergevingsproces vereist een juiste timing. Dit is praktisch gezien een van de moeilijkste voorwaarden: de stappen moeten op het juiste moment gezet worden, niet te vroeg maar ook niet te laat. Een te snel gevraagde vergeving is ongehoorzaam, een te snel gegeven vergeving heelt niet. Maar het kan ook te laat zijn voor vergeving: de vergiftigende werking van de misstap is te groot geworden, of de betrokkenen kunnen elkaar niet meer bereiken, bijvoorbeeld omdat zij uit elkaar gegroeid zijn.
- Het slachtoffer spreekt de vergeving uit in vrijheid en heeft de vrijheid de dader vergeving te weigeren. Morele of fysieke druk op het slachtoffer om te vergeven maakt deze waardeloos.

7

Mogelijke complicaties

De volgende complicaties bemoeilijken het vergevingsproces:

Misstappen staan vaak niet op zichzelf, maar maken deel uit van een patroon (een patroon van onderdrukking, overspel, fysiek geweld binnen een huwelijk, seksueel misbruik, vernedering van een ondergeschikte door zijn chef, familievets, pesten, discriminatie, enzovoort). Vergeving heeft in zulke gevallen niet betrekking op één afzonderlijke misstap – wat al moeilijk genoeg is – maar op een reeks van misstappen.

In veel situaties waarin een dader een slachtoffer iets heeft aangedaan, incidenteel of patroonmatig, is sprake van een dubbele dader-slachtoffer-structuur. Dat wil zeggen dat als A dader is ten opzichte van B er vaak ook een andere misstap is waarbij B de dader is ten opzichte van A. Deze tweede misstap, ook al is zij een gevolg van de eerste, is een andere, met een andere dader en een ander slachtoffer. Het onderkennen van deze dubbele dader-slachtoffer-structuur impliceert niet dat de dader 'eigenlijk' ook slachtoffer zou zijn (van dezelfde misstap), evenmin impliceert het een *blaming the victim*, maar het betekent dat er bij een dubbele dader-slachtoffer-structuur twee verschillende vergevingsprocessen aan de orde zijn. Deze complicaties kunnen soms, beter dan door de betrokkenen zelf, worden onderkend door een relatieve buitenstaander zoals een mediator of een geestelijk verzorger.

9

Het lukt niet altijd

Bij vergeving omtrent misstappen, krenkingen en verwijten giert het doorgaans van de emoties. Dit stappenplan is niet zozeer een reductie tot de ratio, maar is vooral bedoeld om in de emotionele chaos die vergeving met zich meebrengt enige ordening en overzicht aan te brengen.

Dader en slachtoffer kunnen nog zo bereid zijn om tot vergeving te komen, daarbij alle voorwaarden vervullen en de te onderscheiden stappen zetten, maar of het echt tot vergeving komt, is onzeker. Juist omdat vergeving verandering inhoudt, is het niet op voorhand zeker dat het lukt. Dit laatste mag gelezen worden als een waarschuwing tegen te hooggespannen verwachtingen ten aanzien van vergeving. Maar dat mag geen reden zijn het niet te proberen.

8

De resultaten van een gelukte vergeving

De misstap wordt zoals gezegd niet ongedaan gemaakt, maar verandert van betekenis: de misstap in het verleden oefent niet meer zijn destructieve werking uit op het heden. Het voltrekken door het slachtoffer van de vergeving – nadat alle stappen zijn gezet – heelt de breuk die door de misstap van de dader werd geïnitieerd.

De belofte van beterschap draagt eraan bij dat de relatie weer toekomst heeft.

De vergeving heeft de relatie veranderd. Soms heeft de vergeving de relatie zelfs verbeterd. Het contact, het vertrouwen, het respect en de communicatie zijn niet alleen hersteld, maar zijn boven het oude niveau uitgestegen. Levinas spreekt in dit verband van *felix culpa*, een 'gelukkige schuld': dankzij de schuld die kon worden vergeven is de relatie op een hoger niveau gekomen.

Deze verandering betekent dat vergeving verder gaat dan de vereffening van schuld door het recht, maar deze uiteraard niet overbodig maakt.